

HEDESUNDA KYRKA

Antikvarisk medverkan vid yttre renovering

Hedesunda kyrka
Hedesunda socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2017

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 433-6880-15
Tillstånd enligt Kulturmiljölagen

HEDESUNDA KYRKA

Antikvarisk medverkan vid yttre renovering

Hedesunda kyrka
Hedesunda socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2017

Rapport 2018:06
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format. Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik: butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2018

Omslagsbild: Hedesunda kyrka efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-01-24.

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

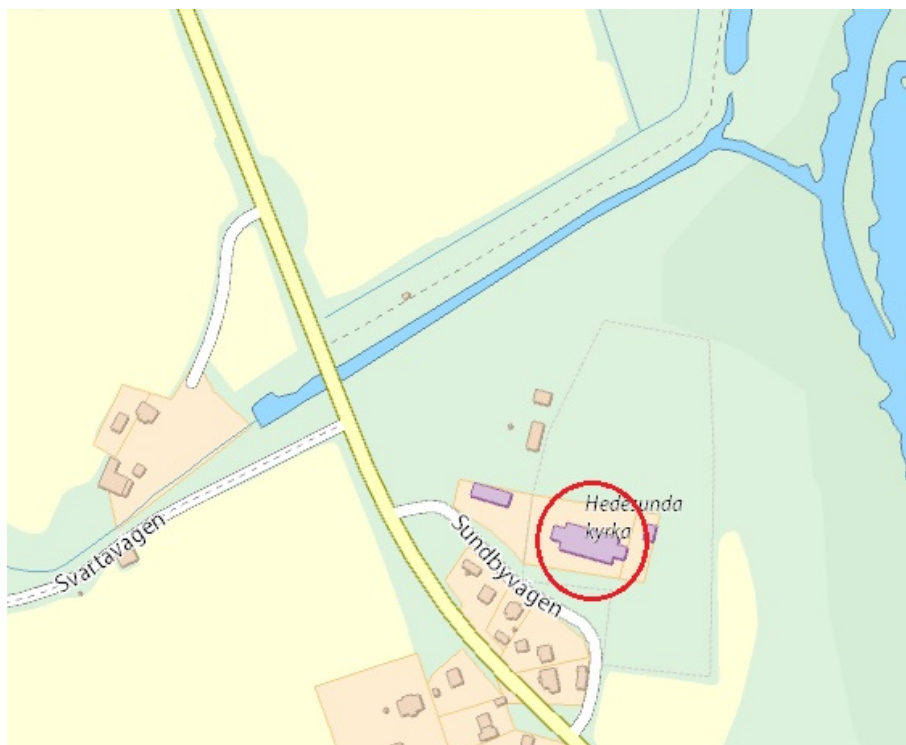
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	6
Lagskydd	6
Historik och beskrivning.....	6
Skadebild	6
Utförda åtgärder.....	9
Puts	9
Fasad på tornet.....	10
Luckor på tornet	11
Fönster.....	11
Port mot norr	13
Stuprör.....	13
Förgyllning	14
Övrigt	18
Antikvariska ställningstaganden	18
Kvarstående arbeten.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter.....	21
Käll- och litteraturförteckning	21

Figur 1. Hedesunda kyrka ligger söder om samhället. Utdrag ur cX-kartan.

SAMMANFATTNING

Hedesunda kyrkas fasad har renoverats mellan maj och september 2017. Arbetena har till största del innefattat puts, fönsterrenovering, måleri och förgyllning. Under projektet byttes även samtliga stuprör i koppar.

Renoveringen följde den åtgärdsbeskrivning som togs fram av Maxim Arkitekter AB Gävle. Uppsala domkyrkas glasmålningsateljé utförde konditionsbesiktning av kyrkans ytterfönster. Åtgärdsförslaget för fönsterrenovering togs fram av Johan Lindblom, Svenska Glasstudion, Uppsala (tidigare Uppsala Fönsterhantverk AB). Åtgärdsbeskrivning rörande förgyllning togs fram av TPM Industrimålning AB, Gävle. Konservator Per Mattsson utförde en exteriör kulördokumentation daterad maj-juni 2017. Huvudentreprenör för arbetena var Bygg o Fasad Bengt Glaas AB, Valbo.

Länsmuseet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Ulrika Olsson, som även sammanställt denna rapport. Under projektet har museet besökt kyrkan vid sex tillfällen. De frågor som uppkommit under arbetet har behandlats vid de fem byggmöten som hållits under projektet samt genom korrespondens via telefon och mail. Vid förbesiktning med besiktningsman 2017-09-19 kvarstod ännu målningen av porten på kyrkans norra sida, liksom målningen av tornurstavlorna. Kyrkan var fortfarande inklädd med ställningar och nät. Slutbesiktning gjordes 2017-11-01. Länsmuseet Gävleborg hade ingen vetskap om slutbesiktningen och var därför inte med. Länsmuseet besökte Hedesunda kyrka för kompletterande fotografering under januari 2018-01-24.

Figur 2. Hedesunda kyrka från väster, efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2018-01-24.

ANTI-KVARISK SLUTBEDÖMNING

Arbetena följer till största del framtagna handlingar samt länsstyrelsens beslut. Alla målade ytor har målats i kulörer i likhet med de som kyrkan hade innan arbetena. Länsstyrelsen Gävleborg godkänner arbetena ur kulturmiljösynvinkel.

LAGSKYDD

Hedesunda kyrka omfattas av bestämmelserna i Kulturmiljölagens fjärde kapitel. Kyrkan ligger inom Riksintresse för Kulturmiljövården, K 807, Hedesunda – Ön.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Hedesunda kyrka invigdes 1777. Den nuvarande kyrkan har dock föregåtts av två tidigare kyrkor, en medeltida träkyrka och en stenkyrka uppförd under 1200-talet. Från medeltidskyrkan finns ännu en bevarad stenportal, vilken har infogats i den nuvarande kyrkans fasad mot väster. 1200-talskyrkans kor utgör dagens sakristia.

Kyrkan är uppförd i gustaviansk stil med murverk i natursten och en vitputsad fasad. Långhuset är rektangulärt och har ett torn i väster samt en utbyggd sakristia i öster. Kyrkan har ett mansardtak med koppartäckning från mitten av 1950-talet. Långhusets tak avslutas i öster med en skorsten förklädd till en takryttare. Tornet kröns av en huv med lanternin. Kyrkans fasader genombryts av höga, smala rundbågiga fönsteröppningar. Över södra och norra entrén finns runda fönster ovanför portarna.

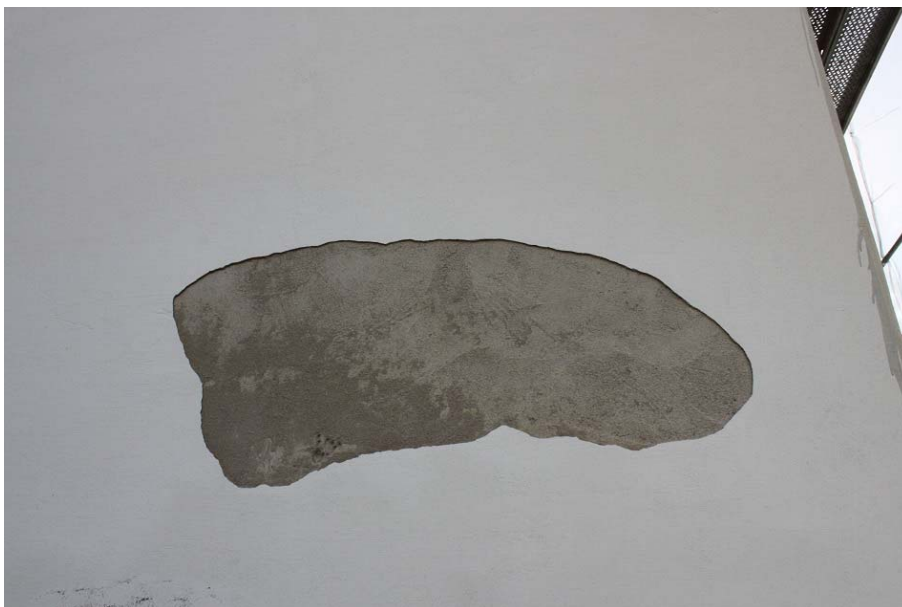
Kyrkans byggnadskropp och exteriör har i stort sett kvar sin karaktär från 1770-talet, vilket även årtal 1775 över västentrén förmedlar.

1953-55 gjordes in- och utvändigt kalkputsning i den större renovering som utfördes då. 1986 putsades fasaden. Den tvättades och målades vit. Färgen blandades med glimmer från Indien, allt enligt uppgifter från Vård- och underhållsplanen. Dokumentation från både 1950-talets och 1980-talets åtgärder är bristfällig.

SKADEBILD

Hedesunda kyrka var i behov av underhåll. Putsen hade dålig vidhäftning och släppte som sjuk. Enligt åtgärdsbeskrivningen från Maxim Arkitekter berodde problemen sannolikt på felaktigt utförande vid de senaste putsarbetena som utfördes 1986. Putsskiktet var väldigt tunt pålagt och därefter avfärgat med ett relativt tjockt lager färg, sannolikt bestående av KC-färg med inslag av glimmer. Yttersta skiktet var väldigt tätt, vilket hindrade fukt som kommit in från att röra sig utåt igen. Sprickbildning fanns på flera håll, troligen beroende på det styva ytskiktet som inte kunde röra sig tillräckligt.

Fönsterbågar i trä och gjutjärn var i behov av underhåll, liksom bemålade ytor i trä och plåt på tornet. Färggladda delar var i behov av omfärggyllning. Färgskiktet på träporten mot norr var urlakad och ytorna var i behov ny färg.

Figur 3. Putsen släppte i sjok från fasaderna. Här syns en skada på långhusets sydvästra kortsida. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-04-26.

Figur 4 och 5. Såväl smidesbågarna som träbågarna var i behov av underhåll. Färgen var urlakad och flagade. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-04-26.

Figur 6 och 7. Kyrktuppen före påbörjade arbeten. Till höger syns den befintliga skadan på tuppen. Den tidigare lagningen lämnades utan åtgärd. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseum Gävleborg, 2017-06-27.

Figur 8 och 9. Träporten mot norr före, Länsmuseum Gävleborg, 2017-04-26.

Figur 10. Hedesunda kyrka före påbörjade arbeten. Putsskador syns vid tornluckan samt längst ner på både långhus och torn. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-04-26.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Puts

All puts utom den på takfoten, har sandblästrats. Eftersom den kvarvarande putsen ännu var porös och sandig efter behandlingen, skrapades den ytterligare tills en fast yta framkom. Alla ytor högtryckstvättades och sköljdes av. Samtliga lister mallades av innan blästringen. Kalkbruket Weber Cal 142 sprutades med en brukspump (Weber P50). Pumpen skruvar fram bruket och via en kompressor sprids bruket jämt över väggen. Bruket lades på i ett lager, cirka 10 mm och drogs av med en rät käpp, en långskånska. Därefter har alla ytor skurats med rivbräda till en jämn och slät yta på fasaden. Fönster och dörrsmygar har putsats upp för hand. Listverken har lagats genom malldragning med Weber Cal 144, som är ett något finare kalkbruk än Weber Cal 142. Ytorna slätades med

filtbräda och pensel. Fasadytorna har avfärgats med kulturkalkfärg, Weber Cal 249, vit kulör. Färgen är struken i två skikt med plafondpensel.

Sockeln är lagad med sockelbruk, Weber Therm 260 och ska avfärgas med silikatfärg Weber ton. 303, kulör 33099, grå. Detta moment var ej utfört vid slutbesiktningen 2017-09-19, beroende på höstens antågande. Målningen kommer att utföras så snart väderleken tillåter.

Figur 11. Den profilerade takfoten vid slutbesiktningen. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-09-19.

Fasad på tornet

Tornets övre del är klädd med träpanel och dess nedre del med slät plåt. Löst sittande färg har skrapats och tvättats från ytorna. Träpanel och plåt har därefter målats med linoljefärg från Engwall o Claesson AB, enligt deras anvisningar. Kulör NCS S0500-N, vit.

Figur 12. Färdigmålad träpanel på tornet. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2017-09-19.

Luckor på tornet

Tornets träluckor har skrapats och tvättats rena från löst sittande färg och därefter målats med svart linoljefärg från Engwall o Claesson AB, enligt deras anvisningar.

Fönster

Samtliga fönsterbågar har renoverats på plats. Smidesbågarna med omfattningsjärn har renoverats utvändigt. Lösa stormjärn har fästs, skadat bly har justerats och vikts tillbaka. Större skador på blyspröjsen har lagats i med nytt bly. Sammantaget har 19 stycken glasrutor bytts. Nyttillverkat munblåst glas från Tyskland, av fabrikat Restauero, har använts. Ytorna har skrapats, tvättats och målats med Isotrol grundolja, Isogaard pansar två gånger och därefter slutstrukits med linoljefärg från Engwall i Claesson AB två gånger. Kulör NCS S6020-Y80R, rödbrun. Innerbågarna har tätats med tätningslister.

Samtliga träbågar har renoverats genom skrapning, oljning, grundning och färdigstrykning med linoljefärg från Engwall o Claesson. Kulör NCS S6020-Y80R, rödbrun

*Figur 13. Smidesbåge belägen i långhuset. Alla arbeten har utförts på plats.
Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-09-19.*

*Figur 14 och 15. Till vänster syns en av smidesbågarna på den södra långsidan.
Till vänster en av träbågarna i sakristian. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet
Gävleborg, 2018-01-24.*

Port mot norr

Den snidade träporten på långhusets norra sida har renoverats. Porten, inklusive karmen, har skrapats, tvättats, oljats, grundats och slutligen målats två gånger med linolfjärg från Engwall o Claesson AB. Kulör NCS S4502-Y, grå.

Figur 16. Träporten på långhusets norra sida efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2018-01-24.

Stuprör

Enligt åtgärdsbeskrivningen skulle befintliga stuprör av koppar återanvändas, men vändas eftersom falsarna var vända mot fasaden. Då stuprören demonterades upptäcktes dock att skarvarna på befintliga stuprör var spruckna.

Samtliga stuprör har därför bytts till nya stuprör i koppar. De nya rören har monterats med falsarna utåt. Rören har samma dimensioner och placeringar som de tidigare rören. Igensatta renssilar har rengjorts, och ett markanslutningsrör av gjutjärn har bytts då det var sönderfruset.

Figur 17. Stuprör med utkastare på långhusets norra sida. Samtliga stuprör byttes till nya inom detta projekt. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2018-01-24.

Förgyllning

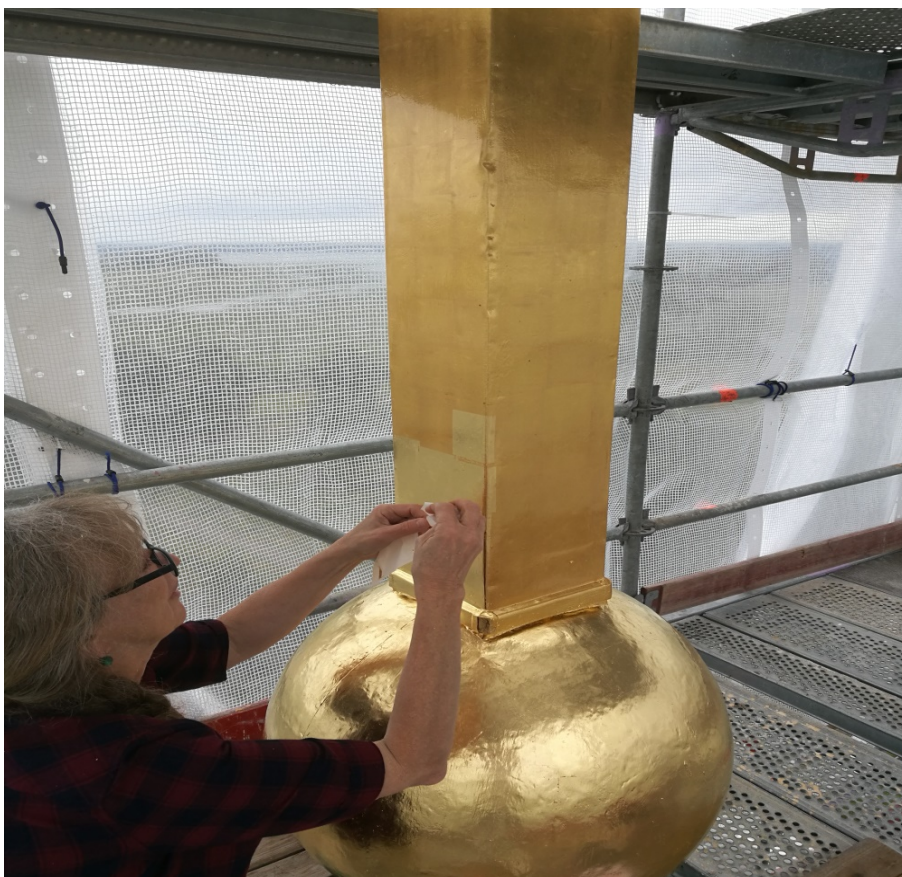
Kyrktuppen och korset på tornet samt solen och kulan ovanför sakristian har renoverats i enlighet åtgärdsförslag från TPM Industrimålning AB, Gävle. Dessa delar fanns inte medtagna i åtgärdsprogrammet från Maxim Arkitekter. Förgyllningsarbetena är utförda på plats av K. Fredrikssons Måleri, Märsta. För närmare teknisk beskrivning hänvisas till målerifirmans *Rapport från utförda behandlingar i samband med förgyllning av tupp, kors, kula, urtavlor mm på Hedesunda kyrka, 2017.*

Kyrktupp, kors och kula

Kyrktupp, kors och kula är gjord i kopparplåt och konstruktionen var i god kondition före påbörjade arbeten. Samtliga delar är utförda i kopparplåt. Ett skothål upptäcktes på tuppen. Detta var lagat med någon form av kitt redan innan förgyllningen gjordes. Alla delar är åtgärdade på plats.

Förgyllda delar har slipats och tvättats med Yes. Delarna är grundade med Isotrol Grundolja, ovanpå detta har lagts två skikt med en gul oljebaserad takfärg från Introteknik, Isotrol Finish. Efter torkning har ytorna förgyllts med 23 ¾ k bladguld i två skikt. Guldets har lagts i en 12 timmars anläggningsolja

från Lefranc & Bourgeois. Ovansidan på korset var ej förgyllt vid den senaste förgyllningen. Inom detta projekt har dessa ytor förgyllts.

Figur 18. Judith Dellenstedt från K. Fredrikssons Måleri AB, lägger på bladguldet på kulan och korset. Foto: K. Fredrikssons Måleri AB, juli 2017.

Figur 19. Kyrktuppen efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2017-09-19.

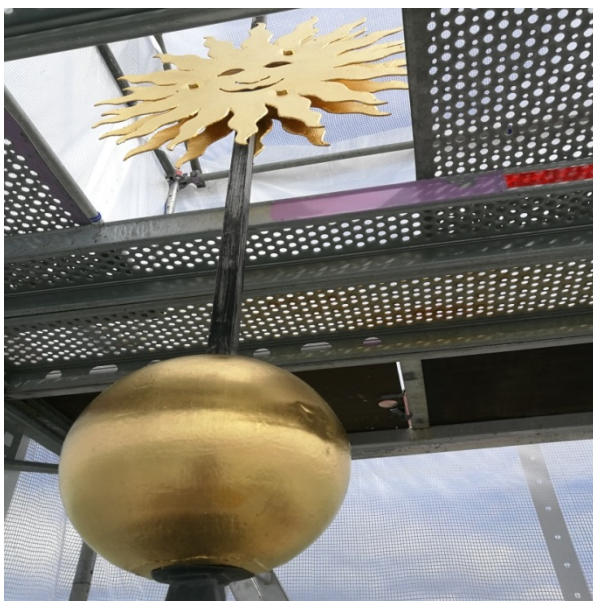

Figur 20. Korset efter avslutade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2017-09-19.

Sol och kula vid den östra gaveln

Delarna var möjliga att demontera och har därför åtgärdats på verkstad. Solen består av två hopskruvade delar kring en metallstång som även fungerar som en åskledare. Efter att solens delar var avslipade och rengjorda behandlades alla sidor med Isotrol Grundolja och därefter med två skikt blymönja. Därefter samma behandling som på korset och tuppen, det vill säga två skikt med en gul oljebaserad takfärg från Introteknik, Isotrol Finish. Efter torkning har ytorna förgyllts med 23 ¾ k bladguld i två skikt. Guldets har lagts i en 12 timmars anläggningsolja från Lefranc & Bourgeois.

Kulan är tillverkad i koppar och rengöring och förgyllning av den följer samma metod som för tupp, kors och kula.

Figur 21. Solen och kulan vid den östra gaveln. De färdigförgyllda delarna. Foto: K. Fredrikssons Måleri AB, juli 2017.

Spirstänger

De stänger på vilka de ovan nämnda förgyllda delarna är fästa, har skrapats, tvättats, behandlats med Isotrol grundolja, Isogaard pansar två gånger och slutligen strukits med linoljefärg i två lager. Svart kulör.

Urtavlornas siffror och visare

I samband med att ställningen var rest uppmärksammades att även tornurstavlor var i behov av underhåll. Frågan stämdes av med Länsstyrelsen Gävleborg, som gav klartecken till åtgärderna.

Urtavlornas siffror och visare hade en relativt sentida förgyllning. Fredrikssons Måleri bedömde därför att behandlingen av dessa delar kunde göras något enklare i jämförelse med övriga förgyllda delar inom projektet.

Siffror och visare är rengjorda. Siffrorna är grundade med Isotrol Grundolja, ovanpå detta har lagts ett skikt med den gula oljebaserad takfärgen från Introteknik, Isotrol Finish. Slutligen har siffrorna förgyllts med ett lager 23 ¾ k bladguld. Guldets har lagts i en 12 timmars anläggningsolja från Lefranc & Bourgeois. Visarna är rengjorda och har därefter förgyllts med ett skikt med 23 ¾ k bladguld.

Figur 22 Tornurens siffror och visare har förgyllts inom detta projekt. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-09-19.

Övrigt

Den svarta färgen på tornurstavlorna flagade varför beslut togs om att ytorna skulle målas om. Detta målningsarbete var dock inte utfört vid slutbesiktningen 2017-09-19.

Ovanför västentrén finns årtalet 1775 monterat i gjutjärn i fasaden. Delarna har målningsbehandlats. Metoden är den samma som för gjutjärnsbågarna, det vill säga med Isotrol grundolja, Isogaard pansar två gånger och slutligen med linoljefärg från Engwall o Claesson i två strykningar. Svart kulör.

ANTI-KVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Vid ett platsbesök 2017-09-07 pågick målning av tornets övre del, såväl av panelklädda ytor som av plåtklädda. Läns museet konstaterade att linoljefärgen var struken alldeles för tjock. Färgen hade skinnat sig med rinningar under. Trots en icke genomtorkad första strykning pågick strykning nummer två. Ytorna var fyllda av knott som fastnat i färgskikten. Läns museet underkände utförandet varpå utförande entreprenör, TPM Industrimålning, renskrapade alla ytor och började om.

Resultatet vid slutbesiktningen var väsentligt förbättrat, dock förekom fortfarande ytor med för tjockt struken färg, vilket hade resulterat i skinnbildning. Bristen noterades av besiktningsman vid slutbesiktningen.

Figur 23. Skrynklad färg på trädelar på tornet. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2017-09-19.

Under slutet av projektet upptäcktes skador i plåttaket orsakade av undermåligt snörasskydd. Frågorna stämde av med Länsstyrelsen Gävleborg som rådde församlingen att åtgärda de mest akuta skadorna, som hål i plåtar och löst sittande snörasskydd. Vidare uppmanade länsstyrelsen församlingen att anlita en erfaren konsult för att ta fram heltäckande handlingar inför vidare beslut.

Vid slutbesiktningen 2017-09-19 konstaterades att flera av tornluckorna hade bristfällig anslutning mot karm, samt att anslutande plåtbeslagning behövde riktas och anpassas mot stängda luckor.

Konstaterades vid återbesök 2018-01-24 att färgen på träporten mot norr är bristfälligt struken, med flera "hål" där underliggande ljus kulör lyser igenom. Penseldragen syns i färgen, vilket visar att den är för tjockt struken. Ytorna upplevs som kladdiga.

Sprickbildning i putsen på långhusets södra sida noterades, liksom bristfällig täckning av den vita kalkfärgen på samma sida.

Figur 24. I mitten av fotot syns ett av flera "hål" i linoljefärgen, där underliggande ljus kulör lyser igenom. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2018-01-24.

Figur 25. Spricka i putsen på långhusets södra sida. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2018-01-24.

KVARSTÅENDE ARBETEN

Vid slutbesiktningen 2017-09-19 återstod ännu målningen av porten mot norr. Detta arbete var utfört vid platsbesöket 2018-01-24.

Målning av tornurstavlorna återstod vid slutbesiktningen.

Kyrkoherde Christer Fagerström meddelade projektgruppen via mail redan 2017-11-11 att täckningen av färg på fasaden fortfarande var bristfällig på några ställen, samt att någon form av rinningar lyste igenom. Detta var, enligt Fagerström, särskilt märkbart då han tittade på långskeppets norra sida snett upp till vänster.

Via mail svarade Stefan Larsson, Bygg o Fasad Bengt Glaas AB, 2018-01-17 att samtliga punkter i besiktningsman Håkan Palmgrens protokoll, daterat 2017-09-19 är åtgärdade. Undantaget är dock målningen av sockeln, som kommer att utföras när väderleken tillåter.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 433-6880-15

Beslutsdatum: 2016-01-08

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 491/312

Fastighet: Hedesunda kyrka

Socken: Hedesunda

Kommun: Gävle

Lagskydd: Kulturmiljölagen kapitel 4

Uppdragsgivare: Hedesunda församling

Huvudentreprenör: Bygg o Fasad Bengt Glaas AB, Valbo, kontaktperson Stefan Larsson

Fönsterrenovering: Svenska Glasstudion, Uppsala, kontaktperson Johan Lindblom

Måleri: TPM Industrimålning AB, Gävle, kontaktperson Robert Baudin

Förgyllning: K. Fredrikssons Måleri AB, Märsta, kontaktperson Cay Fredriksson

Besiktningssman: Palmgren Byggkonsult Gävle Dala, kontaktperson Håkan Palmgren

Projekttid: april – november 2017

Materialleverantörer: Weber
Introteknik
Engwall o Claesson AB
Lefranc & Bourgeois

Besiktningdatum: 2017-04-26
2017-05-03
2017-05-30
2017-06-27
2017-09-07
2017-09-19
2018-01-24

Dokumentationshandlingar förvaras i länsmuseets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckt material

Vård- och underhållsplan Hedesunda kyrka, Gävleborgs län, 2006

Kilström, Bengt Ingmar (2017) *Hedesunda kyrka*, Gävle

Maxim Arkitekter, Gävle (2017) *Åtgärdsbeskrivning Hedesunda Församling, Hedesunda Prästbord 2:1, Gävle kommun, Hedesunda kyrka Fasadenovering*

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE